

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Завршни рад:

Византија и Стефан Душан (1346-1355)

Ментор:

Доц. др Маја Николић

Студент:

Петар Нешић ИС12/82

Београд, септембар 2018.

Садржај:

Списак скраћеница.....	3
Предговор.....	4
Увод	6
Пут ка царству	8
Успостављање царства.....	14
Проглашење и крунисање Стефана Душана за цара	14
Идеја и одлике царства Стефана Душана	15
Однос савременика према царској титули Стефана Душана	17
Освајања и политика цара Стефана Душана (1346-1355)	19
Прве године царевања Стефана Душана.....	19
Контраудар Јована Кантакузина	21
Идеја о освајању Цариграда.....	26
Грађански рат између Јована Кантакузина и Јована V Палеолога	26
Односи са Османлијама и последње године живота цара Душана	28
Законодавство цара Стефана Душана	31
Закључак	33
Библиографија	34

Списак скраћеница

Извори:

ВИИНЈ

Византијски извори за историју народа
Југославије, том VI, Београд, 1986.

Литература:

ИСН I

Историја Српског народа I, Београд 1981.

Острогорски, *Историја*

Г. Острогорски, *Историја Византије*,
Београд 1951.

Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан
Душан. Краљ и цар 1331–1355*, Београд 2005.

Никол, *Племкиње*

Д. Никол, *Византијске племкиње десет
портрета 1250-1500*, Београд 2010.

Предговор

Предмет истраживања рада су односи Византије и Србије у периоду од проглашења Стефана Душана за цара 16. априла 1346. године до његове изненадне смрти 20. децембра 1355. године. Акцент је стављен на односе српског владара са византијским царевима Јованом Кантакузином и Јованом V Палеологом.

Први део рада посвећен је периоду од 1331-1346. године, када је Стефан Душан владао Србијом као краљ. Описана су његова освајања византијских области, као и стање у Византији која се тада налазила у грађанском рату. Стефан Душан и његова властела су у овом периоду користили немире у Царству како би се проширили на његов рачун. Централни део рада посвећен је променама које су настале у српској држави током и након проглашења царства, затим односу српског цара и византијских царева. У овом периоду млади цар Јован V почиње да игра важнију улогу и његово незадовољство положајем који има у Царству изаваће нови грађански рат, што ће цар Стефан Душан опет покушати да искористи. Такође, део рада посвећен је и Душановом законодавству.

Рад је писан на основу објављених наративних извора и релевантне литературе. Од домаћих извора коришћено је дело Даниловог настављача *Житије краља Душана*.¹ Што се тиче византијских извора, за овај период су нам сачувана два веома значајна савремена извора, *Историја* Нићифора Григоре и мемоари Јована Кантакузина.²

Данилов настављач или први настављач Данила Пећког је непознати монах, ученик Данила Пећког који је допунио Данилов зборник Житијем Стефана Дечанског, Житијем краља Душана и Житијем архиепископа Данила II. Ова дела је написао у периоду између 1337. и 1340. године.

Јован Кантакузин је рођен у Цариграду 1295/6. године, а умро је на Пелопонезу 15. јуна 1383. године. Његово дело, мемоарског карактера, описује догађаје између 1320. и 1354. године. Ово је период његове најјаче политичке активности, а сам је био учесник описаних догађаја као политичар, војсковођа и цар. Дело је писао у седмој деценији 14. века, а о себи је увек говорио у трећем лицу како би створио утисак објективности у приказивању личности и догађаја. Ипак често је крајње субјективан и покушава да оправда своје поступке, тако да је најбоље његово дело читати упоредо са другим савременим историчарем Царства Нићифором Григором.

Нићифор Григора је рођен око 1295. године у Хераклеји на Понту, а умро је између 1358. и

¹*Данилови настављачи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989.

²Византијски извори за историју народа Југославије, том 6, Београд 1986.

1361. године. За разлику од Јована Кантакузина, који је био учесник догађаја које је описивао, Нићифор Григора је кабинетски историчар. Његово главно дело је *Ромејска историја* у 37 књига, која обухвата период од 1204. године па до 1358/9. године. Дело је извор првог реда за грађанске ратове који су потресали Царство у 14. веку јер је Григора био очевидац и савременик описаних догађаја.

Када је у питању литература највећи део рада је написан на основу дела Ферјанчића и Ћирковића, *Стефан Душан краљ и цар: 1331-1355*³, затим на основу Историје српског народа⁴ и дела Острогорског⁵ и Никола⁶.

³Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар: 1331-1355*, Београд 2005.

⁴*Историја српског народа 1*, Београд 1981.

⁵Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959.

⁶Д. Никол, *Византијске племкиње. Десет портрета 1250-1500*, Београд 2010.

Увод

Прелаз из XIII у XIV век донео је велике промене у односима Византије и Србије и односи две државе нису могли бити враћени на време пре четвртог крсташког рата. Након владавине изузетно способног владара Михаила VIII (1259-1282), који је у претходном веку успео да освоји Цариград и врати престиж Царству, на царски престо је сео његов син Андроник II (1282-1328). Царство је у време његове владавине пролазило кроз кризе, како у спољњој политици тако и у унутрашњој. Мала Азија је пала под турску власт већ око 1300. године. Одржале су се само неке тврђаве, као што су Никеја, Никомедија, Бруса, Сард, Филадельфија и луке Хераклеја, Смирна и Фокеја. Међутим, њихов отпор није био дуг, Никеја је пала 1331. године, а Никомедија 1337. или 1338. године, а након тога византијско присуство је постало симболично у овом некада важном делу Царства. Након освајања битинске обале, Османлије су почеле да нападају и европске делове Царства.⁷

На Балкану, Царство се сусрело са српском државом краља Милутина. Од како је краљ Милутин освојио Скопље 1282. године, напади на Царство нису престајали, тако да је Андроник II био приморан да понуди руку своје кћерке Симониде српском краљу 1299. године. Од склапања овог брака византијске институције продиру у државну управу, византијски обичаји се уводе на српски двор, а византијска култура почиње да утиче на јавни живот у српској држави. Тада почиње “византинизација”, која је ипак највише изражаја имала у српској држави краља и цара Душана.⁸

Прекретницу у обе државе представља 1321. година. Исте године је избио први у низу грађанских ратова у Византији у XIV веку, а дошло је и до смене на престолу у Србији. Наиме, у Царству је избио рат између Андроника II и његовог наследника, унука Андроника III. Овим грађанским ратом је Царство додатно ослабило. Рат два цара трајао је до 1328. године, када је Андроник III ушао у Цариград и приморао свог деду да абдицира. Са друге стране, у Србији је умро краљ Милутин и након краткотрајног грађанског рата између његових синова Константина и Стефана, Стефан је постао нови владар српске државе.⁹

Андроник III (1328-1341), био је свестан какву претњу представља српска држава краља Стефана Дечанског и већ 1330. године је склопио савез са бугарским царем Михаилом Шишманом о заједничком нападу на Србију. Међутим, до заједничке акције није дошло зато што је српски краљ на Велбужду 28. јуна 1330. године потпуно поразио трупе бугарског цара, који је и сам

⁷Острогорски, *Историја*, 472

⁸Острогорски, *Историја*, 456-457

⁹Острогорски, *Историја*, 465-470, ИСН 1,

изгубио живот у бици, а Андроник III је на те вести одустао од напада на Србију, окренуо се против свог савезника и запосео више тврђава у пограничној области, као и црноморске градове Анхијал и Месемврију. Стефан Дечански није искористио победу код Велбужда да прошири територију државе, већ је на бугарски престо довео сина своје сестре Ане, Јована Стефана. Такође, није преузео озбиљнији напад на бугарског савезника у овом рату, Византију, што му српска властела није опростила и помогла је његовом сину и наследнику да дође на престо. Стефан Дечански је након краткотрајног грађанског рата у Србији заробљен и затворен у звечанску тврђаву, где је и окончао живот.¹⁰

¹⁰Острогорски, *Историја*, 470-471; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 41

Пут ка царству

Крајем августа 1331. године завршио се грађански рат у Србији, а недуго након тога дошло је до крунисања Стефана Душана за краља. Крунисање се одиграло на празник рођења Богородице, 8. септембра 1331. године у Сврчину, где се окупио сабор племства, свештенства и целе српске државе. Архиепископ Данило II положио је круну на главу Стефана Душана, након чега је приређено велико весеље како би се прославио тај свечани чин.¹¹

Одмах након крунисања дошло је до првог похода према југу, на територије Византијског царства. Властела је помогла новом владару да дође на престо, јер је била незадовољна неактивном спољном политиком претходног владара Стефана Дечанског, тако да је Стефан Душан одмах након свог крунисања пошао правцем који је започео његов деда краљ Милутин својим освајачким походима. У овом походу Срби су освојили ромејску земљу до Струме и Амфипоља са Струмицом и околним местима. Када је Стефан Душан преузео власт, граница две државе се простирала од јадранске обале јужно од Љеша, обухватала је крајеве Пилота, Дебра и Полога, градове Кичево, Велес, Просек и Штип и завршавала се јужно од Велбужда. Свој први поход на Царство Стефан Душан је преузео на линији границе између Штипа и Струмице, и већ након њега граница је померена са Штипа на Струмицу.¹²

Почетком пролећа 1332. године, Стефан Душан је морао да се избори са побуном властеле која је избила у Зети. Претпоставља се да је побуна изазвана незадовољством властеле, која је очекивала веће награде као знак захвалности за помоћ коју је пружила Стефану Душану приликом преузимања престола. Вођа властеле у овој побуни био је војвода Богој, чије је седиште било на Светом Срђу на Бојани. Побуна се проширила и на делове северне Албаније којима је управљао Димитрије Сума. Стефан Душан је брзом реакцијом угушио побуну властеле и успоставио мир у земљи који му је био потребан за наставак офанзивних операција према Византијском царству.¹³

Док је трајао грађански рат у Србији између Стефана Дечанског и Стефана Душана, дошло је и до смене на престолу у Бугарској. Сестрић Стефана Дечанског је збачен и на престо је постављен нови владар Јован Александар (1331-1371). Краљ Стефан Душан је са новим бугарским царем склопио уговор о пријатељству који је учвршћен браком. Стефан Душан је почетком јула 1332. године склопио брак са сестром бугарског цара, Јеленом.¹⁴

¹¹Данилови настављачи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989, 69; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 49

¹²ВИИНЈ, 213; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 51

¹³ИСН 1, 511 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 88-89

¹⁴Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 66-67

Следећи поход на Царство српски краљ је преузео 1334. године уз помоћ византијског пребега Сиргијана.¹⁵ Ратовање је почело у лето 1334. године и Сиргијан је са одредима које му је дао краљ Душан освојио велики град Костур и више малих градова. Независно од Сиргијановог похода, краљ Душан је освојио Прилеп и Охрид, важне византијске градове у Македонији. Након ових освајања, план је био да заједничким снагама крену на Солун, чији је војни одред показивао наклоност ка Сиргијану и био спреман да му отвори градске капије.¹⁶

Ове акције српског краља угрозиле су византијске интересе у Македонији, тако да је Андроник III из престонице отишао у Дидимотику и почео да окупља војску. Док је припремао војску за борбу против Стефана Душана, Андронику III је пришао Сфранцес Палеолог и понудио му је помоћ против Сиргијана и српског краља. Тада је скован план да и Сфранцес Палеолог привидно пребегне у табор Стефана Душана и задобије Сиргијаново поверење и да га чим се укаже прилика зароби и преда византијском цару. Тако се Сфранцес Палеолог са српском војском нашао надомак Солуна када му се указала прилика да убије Сиргијана. На тај корак се одлучио зато што заробљавање није било могуће. Убио је Сиргијана 23. августа 1334. године и побегао у Солун.¹⁷

Сиргијанова смрт је пореметила планове краља Стефана Душана за освајање Солуна тако да је он прекинуо све акције према том граду. Неколико дана након Сиргијанове смрти, одиграо се први састанак цара Андроника III и краља Стефана Душана на реци Галик 26. августа 1334. године. На овом састанку склопљен је мир између византијског и српског владара и решена су спорна територијална питања настала након што је Стефан Душан освојио византијске градове. У изворима су забележени различити подаци о подели територија на овом састанку, ипак извесно је да је вратио градове Костур, Хлерин и Воден, које је освојио Сиргијан, а да је задржао Прилеп, Охрид и Струмицу.¹⁸

Наредни састанак два владара био је у Радовишту, на Струмици, 1336. године. Овај

¹⁵Сиргијан је био један од великаша који је подржао Андроника III када је кренуо у борбу против цара Андроника III. Због ривалства са Јованом Кантакузином, прешао је на страну Андроника II у том рату, због чега је након њиховог измирења 1322. године завршио на робији из које је ослобођен 1328/9. године. Наредне године постављен је за намесника западних крајева са седиштем у Солуну. Јован Кантакузин га је 1333. године оптужио да је ковао заверу против Андроника III за време његове болести 1330. године. Сиргијан је тада побегао у Галату, а затим на Еубеју одакле је покушао да се споразуме са Андроником III, али како није успео у томе, преко континенталне Грчке је дошао до Србије где га је Стефан Душан прихватио за савезника. Сиргијан је Стефану Душану обећао помоћ приликом освајања ромејских области у Македонији.

¹⁶Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 54; ИСН 1, 513 (Б. Ферјанчић)

¹⁷ВИИНЈ, 219-221, 342-345; Р. Радић, *Сфранцес Палеолог-просопографска белешка*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991) 193-204; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 54-55; ИСН 1, 514 (Б. Ферјанчић)

¹⁸ВИИНЈ, 245; *Данилови настављачи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989, 73; С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991), 206-212; ИСН 1, 514 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 57-58

састанак је трајао седам дана и не зна се о чему су Андроник III и Стефан Душан преговарали. Овај састанак био је значајан за Јована Кантакузина који је био присутан и упознао се са српским краљем и властелом, што му је било од користи када је дошао да тражи помоћ за борбу против цариградске владе након смрти Андроника III. Мир који је тада склопљен, трајао је до 15. јуна 1341. године и изненадне смрти Андроника III.¹⁹

Одмах након смрти византијског цара 1341. године, краљ Стефан Душан је преузео поход на византијске области и кренуо ка околини Солуна где су српски одреди заузели нека насеља, али даље напредовање је зауставио Јован Кантакузин у име цариградске владе и склопио је мир под ранијим условима. Међутим, већ на лето следеће године, Стефан Душан је обновио поход на Византију, али овај пут уз помоћ Јована Кантакузина.²⁰

Јован, син и наследник Андроника III, који је у време његове изненадне смрти био малолетан, па је због тога морало бити образовано намесништво које ће управљати Византијом до његовог пунолетства. Јован Кантакузин је сматрао да он треба да буде регент²¹, међутим против њега је створена јака опозиција коју су чинили царица-мајка Ана Савојска, патријарх Јован XIV Калекас и Алексије Апокавк. Питање регентства се заоштрило у септембру и Кантакузин је напустио Цариград и придружио се војсци у Тракији. На савет патријарха Јована XIV и Алексија Апокавка, царица је потписала наређење којим се Кантакузин ослободио дужности и којим му је наређено да распусти војску. Имовина Јована Кантакузина је конфискована, а његове присталице су прогањане. Неки од њих су побегли у Тракију и пренели вести Јовану Кантакузину о овим дешавањима.²²

Изазван таквим понашањем регентства, Јован Кантакузин се 26. октобра 1341. године у Дидимотици прогласио за цара, чиме је почео нови грађански рат у Византији. Регенти малолетног Јована V Палеолога су организовали његово крунисање у цркви Свете Софије већ 19. новембра 1341. године, као одговор на Кантакузиново проглашење за цара.²³

Почетком пролећа 1342. године Јован Кантакузин је отишао у Србију да тражи помоћ за рат против владе у Цариграду од краља Душана. Пре тога, Кантакузин је покушао да се споразуме са српским краљем преко посланика, али како није успео, отишао је у Србију у пратњи 2000

¹⁹ВИИИЈ, 252-253; С. Ђирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991), 206-212; ИСН 1, 515 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 57-58

²⁰ИСН 1, 516 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 86

²¹Јован Кантакузин је сматрао да он треба да буде регент, јер га је још 1330. године Андроник III, за време своје болести, одредио за регента детету које је тада требало да роди царица Ана Савијска

²²Осорогорски, *Историја*, 475-476; Никол, *Племкиње*, 139-140; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 84-85

²³Осорогорски, *Историја*, 476; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 85

присталица. Сусрет краља Стефана Душана и Јована Кантакузина одиграо се јула 1342. године у Паунима код Приштине. Два владара су прво разменила поклоне, након чега су преговарали око помоћи коју је српски краљ требало да пружи Јовану Кантакузину. Извори преносе да су велику улогу на овом састанку играли српска краљица Јелена и савет од двадесет четири најугледнија великаша, који су се залагали за то да се пружи помоћ Јовану Кантакузину. Према договору на овом састанку, Јован Кантакузин је требало да остави сина Манојла као таоца у Србији, а сваки од савезника да задржи оно што освоји у предстојећим сукобима.²⁴

Краљ Стефан Душан је планирао да искористи унутрашње сукобе у Византији како би освајао небраћене византијске области под изговором да штити права Јована Кантакузина. Први циљ заједничке борбе у лето 1342. године био је Сер, град који чува прилазе Солуну. Напад на Сер је предводио Јован Кантакузин са српским одредима којима су командовали Јован Оливер и војвода Вратко. Напад је доживео неуспех јер је одреде српске војске захватила епидемија дизентерије, па су морали да се повуку. И наредне године Јован Кантакузин је био под Сером, али ни тада није успео да га освоји.²⁵

Док је Јован Кантакузин покушавао да освоји Сер, трупе које је предводио краљ Стефан Душан биле су окренуте ка северној Албанији. Његове трупе су успеле да заузму простране области Албаније са градовима Бератом, Канином и Кројом. Тада се скоро цела Албанија нашла под влашћу краља Стефана Душана, сем Драча који су задржали Анжујци. Други део војске српског краља био је усмерен ка тврђавама у Македонији, које су чувале прилаз Солуну и он је освојио делове јужне Македоније са тврђавама Воденом, Костуром и Хлерином.²⁶

Савез краља Стефана Душана и Јована Кантакузина није дуго трајао. Крајем 1342. године, Јована Кантакузина су великаши Тесалије признали за цара чиме је он стекао ослонац у самом Царству и више му није била неопходна помоћ српског краља. Раскиду савеза су претходили и покушаји царице-мајке Ане Савојске да приволи Стефана Душана да раскине савез са Кантакузином. Она је у својим покушајима да раскине савез између Стефан Душана и Јована Кантакузина ангажовала и Млечане, чији је изасланик стигао у Србију у лето 1343. године, који је требало да испита какав је став краља Душана према понудама византијске царице.²⁷

²⁴ВИИНЈ, 232-233, 394-397; Острогорски, *Историја*, 481, ИСН 1, 516-518; Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 79-86; (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 105-107

²⁵ВИИНЈ, 240-241, 410-411; ИСН 1, 518 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 111-112

²⁶ИСН 1, 519 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 122

²⁷ВИИНЈ, 238, 417-418; ИСН 1, 520 (Б. Ферјанчић); Никол, *Племкиње*, 142; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 113-115

Априла 1343. године дошло је до раскида савеза између Јована Кантакузина и краља Стефана Душана. Јован Кантакузин је тада напустио заједнички табор и упутио се ка Верији, тврђави коју је краљ Душан планирао да освоји. Присталице у Верији су му помогле да је освоји и он је у њој за намесника поставио свог сина Манојла. Овакво Кантакузиново деловање је пружио српском краљу прилику да се споразуме са легитимном владом у Цариграду и он је склопио споразум са Аном Савојском и Алексијем Апокавком о заједничкој борби против Јована Кантакузина. Овај савез је требао да буде учвршћен браком између Душановог сина, Уроша, и сестре Јована V Палеолога. Иако је склопио овакав уговор краљ Стефан Душан није намеравао да престане са освајањем византијских области и градова.²⁸

Јован Кантакузин је прекинуо сарадњу са српским краљем, када су га великаши Тесалије признали за цара. Међутим њихова подршка му није била довољна за победу у грађанском рату, па је поново био приморан да тражи савезнике и пронашао их је у Турцима Селџуцима. Обратио се за помоћ емиру Умуру, господару Смирне. Умур је благонаклоно примио Кантакузиновог посланика и одазвао се његовој молби да му помогне против владе у Цариграду. Из Смирне је испловила флота са двеста или триста бродова и стигла до Солунског залива. Кантакузин је планирао да искористи помоћ својих нових савезника да освоји Солун, тако да је напустио Верију и са савезницима отишао до Солуна. Њихове удружене снаге нису биле довољно јаке да угрозе чврсте бедеме града и они напуштају његову околину.²⁹

После неуспелог напада на Солун, савезници Јована Кантакузина су решили да се укрцају на бродове и врате у Смирну, али бродове је изненада напала хришћанска флота која је кренула у поход на турске поседе у Малој Азији, тако да им је сада једини начин за повратак био преко Тракије ка обалама Хелеспонта. У то време краљ Стефан Душан се налазио са војском у источној Македонији и његови одреди су држали неке крајеве источно од Струме са градом Зихна у близини Сера, тако да је Стефан Душан одлучио да пошаље један одред коњаника са задатком да спречи Турке да се домогну Мале Азије. Одред српске коњице предводио је Прелјуб, а сукоб се одиграо код Стефанијане у приморју Струмског залива у мају 1344. године. У овом сукобу Турци су однели победу, али овај пораз није пореметио планове краља Стефана Душана који је успео да заузме Верију од сина Јована Кантакузина Манојла и да га примора на повлачење према Тесалији.³⁰

Стефан Душан је почетком лета 1345. године наставио са нападима на области Царства. Поново је кренуо ка Серу, који је дуже време покушавао да освоји. У Серу је постојала странка

²⁸ВИИНЈ, 245, 436-437; ИСН 1, 521 (Б. Ферјанчић), Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 115-119

²⁹Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 131-132

³⁰ВИИНЈ, 458-459; ИСН 1, 521-522 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 140-141

наклоњена Србима, која је била спремна да им преда град. Међутим, Јован Кантакузин је планирао да се обрачуна са Стефаном Душаном пре коначног напада на Цариград. Ипак пре напада је послао Стефану Душану посланике под Сер и позвао га да прекине опсаду, да га не би напао заједно са Турцима, пошто му је Умур и те године послао у помоћ 20 000 коњаника. Након тога је кренуо са војском ка Струми, али му је стигла вест да је у Цариграду убијен Алексије Апокавк. Његово убиство изазвало је немире у Цариграду и Јован Кантакузин није желео да пропусти ту прилику да нападне град, тако да је одустао од намере да се у том тренутку обрачуна са Стефаном Душаном и окренуо се ка Цариграду. Ипак он тада није успео да освоји Цариград зато што су га турски савезници пред градом напустили.³¹

Вишегодишњи напори краља Стефана Душана да освоји Сер овај пут нису били узалудни и 25. септембра 1345. године град је пао у српске руке. Тада су у руке српског краља пали и остали делови југоисточне Македоније све до кланаца источно од Христовоља, а под Душановом влашћу нашло се и читаво Халкидичко полуострво са Светом Гором. Света Гора се тада први пут у историји нашла у рукама неког српског владара и краљ Стефан Душан је желео да што пре уреди односе са тамошњим монашким породицама и зато је на Свету Гору послао свог логотета Хрису са задатком да преговара у Кареји са светогорским протом и његовим сабором. Краљ Стефан Душан је новембра 1345. године издао општу хрисовуљу свим светогорским манастирима, која им је потврдила поседе и привилегије, а они су заузврат формално признавали његову власт и у својим богослужењима помињали његово име, али су задржали право да прво помињу име легитимног византијског цара.³²

³¹ИСН 1, 522-523(Б: Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 141-143

³²ВИИНЈ, 262-265, 482; А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, бр. 5; Острогорски, *Историја*, 486; ИСН 1, 523 (Б: Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 144-146

Успостављање царства

Проглашење и крунисање Стефана Душана за цара

Стефан Душан је након освајања Сера 25. новембра 1345. донео одлуку да се прогласи за цара. Само крунисање обављено је у Скопљу на Ускрс 16. априла 1346. године, међутим пре овог свечаног чина морале су да се изврше опсежне припреме.

Као што је већ речено, Стефан Душан се прогласио за цара након освајања Сера, а то нам потврђују две хрисовуље које је издао. Прво је новембра 1345. године издао општу хрисовуљу свим светогорским манастирима, коју је потписао на српском језику и где каже за себе да је краљ и самодржац Србије и Романије. Затим је јануара 1346. године даровао хрисовуљу светогорском манастиру Ивируну, где је сачуван његов потпис на грчком језику, који каже да је он “верни цар и самодржац Србије и Романије”.³³ На основу ових хронологија, видимо да је проглашење извршено у периоду између новембра 1345. и јануара 1346. године, неколико месеци пре самог крунисања. Такође, поставља се и питање тачног датума и места проглашења Стефана Душана за цара и претпоставка је да је само проглашење обављено у Серу на Божић 1345. године, зато што је Стефан Душан придавао велики значај том граду и зато што је тамо провео зиму 1345/46. године са супругом Јеленом.³⁴

Стефан Душан је на путу ка својој царској титули следио византијске узоре, по којима је уздизање једног василевса пролазило кроз одређене етапе церемонијала. Прво је кандидат требало да буде изабран за цара, затим је требало да се обави чин проглашења који није имао црквени карактер и на крају је долазила завршна церемонија крунисања која се одвијала у Цариграду у цркви Свете Софије где је васељенски патријарх обављао крунисање. Како Стефан Душан није очекивао да ће се његово крунисање обавити у Цариграду од стране васељенског патријарха, морао је да предузме кораке како би српског архиепископа уздигао у ранг патријарха, јер је само патријарх могао да крунише цара.³⁵

Одлуку да се српска архиепископија подигне на ранг патријаршије подржале су Српска и Охридска архиепископија, као и Бугарска патријаршија. Уз подршку ове три аутокефалне цркве и присуство српских епископа, охридског архиепископа и трновоског патријарха, можда већ у јануару, али свакако до априла 1346. године српски архиепископ Јоаникије проглашен је за

³³А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1396, бр. 6

³⁴ИСН1, 523 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 150-151

³⁵Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 151-153

патријарха чиме је испуњен и последњи услов за свечано царско крунисање.³⁶

Свечано крунисање обављено је, као што је већ речено, у Скопљу 16. априла 1346. године. У Скопљу се за ту прилику окупио велики државни сабор, на коме је на најсвечанији начин, по црквеним обредима и византијском церемонијалу обављено царско крунисање Стефана Душана. Царску круну је примио из руку српског патријарха Јоаникија и трновског патријарха Симеона, уз благослов српских, бугарских и једног дела грчких јереја, светогорског прота, свих игумана и најугледнијих монаха светогорских манастира. Њихово присуство није требало само да увелича царско крунисање, већ и да осигура признавање новог цара код што већег броја православних хришћана, а посебно зато што је изостао најважнији благослов, благослов цариградског патријарха.³⁷

Идеја и одлике царства Стефана Душана

Када се прогласио и крунисао за цара, Стефан Душан је нарушио византијску идеју о универзалности царства. Као наследница Римске империје, Византија је једина законита, универзална царевина, а њен цар, наследник римских императора, једини законити носилац царског достојанства и врховни поглавар хришћанске васељене. У почетку Византија јесте била универзална империја, међутим временом снага Царства слаби и она више није могла да одржи тај статус. Ипак веровање да може постојати само једно законито царство остаће до краја постојања Византије основно начело политичких схватања Царства. Захваљујући овој идеји, ствара се хијерархија владара и држава на чијем челу се налази византијски владар као римски цар и поглавар читаве хришћанске васељене. У овом систему неки чланови имају виши, неки нижи ранг, у зависности од значаја и угледа своје земље као и од своје веће или мање блискости са византијским царем.³⁸

Први владар српске средњовековне државе из династије Немањића и њен оснивач, Стефан Немања, у повељи коју је издао манастиру Хиландару уклапа Србију у византијски систем држава. Он истиче самосталност српске државе, али је она и даље уклопљена у светски хијерархијски поредак. По његовим речима, Бог је поставио неке људе за царе, друге као кнезове и остале

³⁶ИСН 1,527 (М.Благојевић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*,153

³⁷ИСН 1,527-528 (М.Благојевић)

³⁸Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд 1975, 125-137; Љ. Максимовић, *Србија и идеја универзалног царства*, Зборник радова византолошког института, књ. 44-2, Београд 2007, 371-380; М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законака цара Душана, Београд 1951, 87-118

владаре да се брину о људском роду, при чему је сам Бог утврдио да су Грци, односно Византинци цареви, а Угари краљеви, док је њега обдарио да влада као велики жупан. Његови наследници су тежили да заузму што више место у постојећој хијерархији, а остваривање таквог циља исказивано је владарском титулом и степеном сродства са царском породицом. Већ је наследник Стефана Немање, Стефан Немањић добио титулу севастократора од византијског цара, а истовремено је био и његов зет тако да је то додатно подигло његов углед међу хришћанским владарима. Положај Стефана Немањића додатно је учвршћен 1217. године проглашењем краљевства, када је Србија почела да заузима сличан положај као и Угарска у хијерархијском поретку хришћанских држава. Пред крај XIII века углед и моћ српских владара додатно је порасла, јер је краљ Милутин успео да се наметне као зет владајућем византијском цару. Дошавши на власт 1331. године, Стефан Душан није ни брзо ни олако посегао за царском круном. Вероватно му је та идеја постала ближа након боравка Јована Кантакузина на његовом двору, када је дошао да му се обрати за помоћ у борби против регенства у лето 1342. године. У тренутку када се одлучио за последњи корак ка врху хијерархијске лествице владара, Стефан Душан је освојио велики део грчких земаља. Како се у Србији појам цара још од времена Стефана Немање везивао за Грке и грчке земље, не чуди што се он на тај корак одлучио тек кад је освојио велики део византијских поседа.³⁹

Душаново крунисање за цара пропраћено је усвајањем и додељивањем највиших византијских титула. По угледу на византијске царе Стефан Душан је почео да додељује титуле деспота, севастократора и кесара. Титулу деспота Стефан Душан је доделио свом брату по оцу Симеону Синиши, затим брату царице Јелене Јовану Асену, а неколико година касније ту титулу је понео и Јован Оливер. Титулу севастократора доделио је Дејану, супругу своје сетре Евдокије, док је титулу кесара понео Прељуб. Стицање ових титула зависило је углавном од степена сродства са породицом. Титулу деспота су добијала браћа цара и царице, за зетове царске породице била је резервисана титула севастократора, док је даљим рођацима по женској и мушкој линији припадала титула кесара.⁴⁰

Постоје подаци да је Стефан Душан након крунисања поделио земљу на два дела и да је једним делом, као царским земљама управљао он, а другим делом, краљевим земљама његов син и наследник Урош. Међутим, та подела била је само формална и читавом земљом управљао је цар

³⁹ИСН 1, 525-526 (М: Благојевић); Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд 1975, 125-137; М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законика цара Душана, Београд 1951, 87-118

⁴⁰ИСН 1, 531-532 (М: Благојевић)

Стефан Душан, а недељивост врховне власти одразила се у организацији државне управе. Све исправе које је издавала царска канцеларија важиле су на територији целе државе, а канцеларијом је управљао логотет, што је било још једно звање које је преузето из Византије. Канцеларијом краља Милутина управљао је дијак, а логотети управљају канцеларијом краља и цара Душана. Византијског порекла била је и титула и звање протовестијара који је водио надзор над царевим приходима и расходима и спроводио у живот све фискалне мере у држави. У ово време долази до промена састава војске. Властела баштиници је сачињавала већину војске, а сада им се придружују и пронијари из грчких земаља. Већу улогу добијају и најамници, од којих је највећи траг оставио одред 300 Немаца под заповедништвом витеза Палмана који је остао у служби до смрти Стефана Душана. Присуство најамника смањивало је владареву зависност од услуга властеоске војске. Заповедници војних одреда нису добијали византијске титуле, већ се називали војводама као и раније. Погранични крајеви били су у рукама властеле крајишника, која је на тим територијама управљала и цивилним пословима. Заповедници војних посада по утврђењима у царској земљи носили су византијску титулу кастрофилакса, док су заповедници тврђава у краљевској земљи носили титулу челника. Још за време краља Милутина преузета је установа кефалије, који је у његово време управљао градовима и областима освојеним од византијског царства. Као владарев изасланик, кефалија је водио све војне и цивилне послове у повереном му граду или области. У крајевима које је Стефан Душан освојио од Византије није озбиљније нарушен затечени систем провинцијске управе. Једино су замењени поједини чиновници који нису прихватили нову власт, а систем је наставио да функционише на угодан начин.⁴¹

Однос савременика према царској титули Стефана Душана

Душаново проглашење за цара имало је различит одјек у државама широм Европе. Заправо, на крунисање Стефана Душана за цара први је реаговао Јован Кантакузин својим крунисањем за цара у Једрену, 21. маја 1346. године. Искористио је прилику да се крунише тада, јер се у граду налазио јерусалимски патријарх Лазар. Што се тиче Византије, постоје још две значајне реакције на крунисање Стефана Душана. Прва је била у јесен 1350. године када је патријарх Калист из цркве одлучио цара Стефана Душана, патријарха Јоаникија и све српске архијереје. А већ наредне године у пролеће 1351. године млади цар Јован V Палеолог је склопио савез са српским царем уперен против Јована Кантакузина и тада је признао Стефану Душану царску титулу, која је била

⁴¹ИСН 1, 534-540 (М. Благојевић)

ограничена на Србију.⁴²

Дубровчани су признали Душанову царску титулу, а чак су и послали изасланике на његово царско крунисање. Међутим, увек опрезни, они су након крунисања Стефана Душана оловљавали царском титулом, али су о њему писали као о краљу када су писма упућивали на дворе владара који нису признавали титулу српском цару. Такав став имала је и Босна, па је и у њеном случају титулисање владара Србије зависило од тога коме се Стјепан II Котроманић обраћао. Млетачка република је честитала Душану проглашење царства, али није послала изасланике на само крунисање. У периоду након његовог крунисања нема доследности у титулисању приликом писања писама која су слали у Србију, а српски владар се у њима на смену назива и царем и краљем. Угарски краљ, који у својој титули наводи Србију још од XIII века, никако није могао да призна царску титулу Стефана Душана, тако да се он и његов син у Угарским повељама увек називају краљевима Рашке. Папа Иноћентије VI такође није признавао царску титулу Стефана Душана. Он је два пута писао српском владару и називао га је краљем, а у обраћању патријарху Јоаникију наглашава да је он на незаконит начин постао патријарх. Римски цар, Карло VI био је још један од владара који нису признали царску титулу Стефана Душана. У писму које му је упутио фебруара 1355. године, назива га краљем Рашке, а исто чини и у преписци са византијским царем Јованом V Палеологом.⁴³

⁴²Византијско царство је кроз векове морало да призна царске титуле и другим владарима, као што је учинила са Карлом Великим и бугарским царевима, али и тада је, као и у случају српског цара, титула била ограничена и никако универзална; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 167-168

⁴³Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 169-170; М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законака цара Душана, Београд 1951, 87-118

Освајања и политика цара Стефана Душана (1346-1355)

Прве године царевања Стефана Душана

Византијско царство се у години царског крунисања Стефана Душана налазило у грађанском рату. Ипак, тај рат се полако приближавао крају. Смрћу Алексија Апокавка, царица Ана Савојска је остала без велике подршке у борби са Јованом Кантакузином и било је питање времена када ће бити приморана да отвори цариградске капије присталицама Јована Кантакузина.

Јован Кантакузин је коначну победу у грађанском рату однео захваљујући помоћи османског султана Орхана. Орханову подршку је обезбедио тако што му је дао руку своје ћерке Теодоре почетком лета 1346. године. Подршку Турака Османлија је потражио након што се показало да снаге његових селџучких савезника нису довољне да му обезбеде победу у овом рату. Јован Кантакузин је у ноћи између 2. и 3. фебруара ушао у престоницу и већ 8. фебруара је склопио уговор са царицом Аном Савојском, по коме ће наредних десет година он бити регент младом цару Јовану V Палеологу, а након тога ће њих двојица равноправно владати. Како би додатно осигурао свој положај, крунисао се по други пут 21. маја 1347. године у цркви Свете Софије, а пар дана касније удао је своју ћерку Јелену за младог цара Јована V.⁴⁴

Крај грађанског рата у Византији није одговарао српском цару Стефану Душану, зато што су сада први пут после неколико година његови непријатељи били уједињени и почели су да воде заједничку спољну политику. У овом тренутку Јован Кантакузин није могао да поведе офанзиву против српског цара, па је покушао дипломатским средствима да врати територије Царства које је Стефан Душан освојио. Он је упутио српском владару посланике који су имали задатак да му изразе захвалност за помоћ коју му је раније пружио, али и да пренесу захтев да врати Царству освојене градове. Како ово посланство није постигло никакве резултат, Јован Кантакузин је послао још једно посланство са истим захтевима, али овај пут уз претњу да ће доћи до рата уколико српски владар не испуни захтеве, односно не врати Царству освојене територије. Како ни ово посланство није донело успех, Јован Кантакузин се обратио за помоћ свом зету султану Орхану, који му је послао у помоћ 10 000 људи под заповедништвом својих синова. Овом одреду Јован Кантакузин је придодао свог сина Матију као заповедника ромејске војске. Они су прешли границу две државе, прошли поред Христовоља и напали област Мигдонију коју су држали Срби. У овом походу Турци су опустошили села и градове Мигдоније, побили и заробили много људи и

⁴⁴Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 179-180; ИСН 1, 542 (С. Ђирковић – Р. Михаљчић)

са великим пленом се вратили у своју земљу. Након ових догађаја, Јован Кантакузин је послао у пролеће 1348. године још једно посланство српском владару са истим захтевима као и раније. Међутим, као ни претходна, ни ово посланство није постигло резултате. Јован Кантакузин је због тога напустио Цариград са циљем да окупи војску у Тракији, а овај пут је у помоћ позвао и старог савезника селџучког емира Умура. Ипак овај план за напад није остварен, зато што је емир Умур био заузет борбама са латинском посадом утврђења Смирне и није могао да пружи помоћ Јовану Кантакузину.⁴⁵

Посланства која је Јован Кантакузин слао српском владару нису била једни начин на који је он покушавао да поврати изгубљене пределе Царства. Он је већ у јесен 1347. године писао папи Клименту VI у Авињон, замолио га је да посредује код српског владара и да га убеди да врати Византији области и градове које је освојио. У исто време његов син Матија је претио отвореном побуном у Тракији, јер је био незадовољан својим положајем и то је навело Јована Кантакузина да прво пошаље своју супругу Ирину у Дидимотику, а затим да и сам оде тамо и среди односе са сином. Између њих двојице је склопљен договор, Матија је добио крајеве од Дидимотике до предграђа Хриштопоља и од Егејског мора до града Ксанти. Требало је да ови поседи буду брана која је имала за циљ да задржи нападе Стефана Душана.⁴⁶

Што се тиче деловања цара Стефана Душана у ово време нема много података. У јесен 1346. године, он је био у пределима Романије, а годину дана након тога, после посвећивања своје задужбине манастира Светих Арханђела код Призрена, цар и царица су отишли у пограничне делове своје државе, али највише пажње су посветили Светој Гори. Неколико месеци су боравили на Атосу, посећивали су манастире и делили имунитете и поседе у знак захвалности за помоћ и подршку приликом његовог царског крунисања. Посебну пажњу посветили су Хиландару, чије им је братство било посебно блиско. Њихов боравак на Светој Гори доводи се у везу са кугом која је харала у последњим месецима 1347. године и првим месецима 1348. године. Почетком 1348. године, куга је харала и Цариградом и градовима на егејској обали, али и у градовима на јонској и јадранској обали, док нема података о ширењу куге по унутрашњости Балканског полуострва.⁴⁷

⁴⁵ВИИНЈ, 484-488; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 181-182

⁴⁶Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 182-183; ИСН 1, 543 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић)

⁴⁷ИСН 1, 543 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић)

Освајање Епира и Тесалије

Док му је цар Јован Кантакузин слао посланства којима је тражио повратак територија Царства, цар Стефан Душан је правио планове како да освоји нове области Царства. Следећи на његовом удару били су Епир и Тесалија⁴⁸. Једна од многобројних жртава куге 1348. године био је и намесник Епира и Тесалије, севастократор Јован Анђео, лојални присталица цара Јована Кантакузина још од почетка његове борбе за власт у Царству. Нема много података о освајању ових области, али је извесно да је Епир освојен 1347. године док је намесник Јован Анђео још био жив. Он је покушао да организује отпор, али није успео у томе и повукао се у Тесалију. Тесалија је пала након његове смрти 1348. године. Смрт Јована Анђела повећала је пометњу изазвану појавом куге, бежањем становника и паником. Ово је пружило прилику српском цару да запоседне ове области. Неки градови Тесалије пружали су отпор, док су се други предали без борбе у нади да ће сачувати или чак проширити своје области под новим владарем. За намесника Тесалије Стефан Душан је одредио свог војсковођу Прелјуба, који је добио титулу кесара, а за своје седиште је изабрао утврђени град Трикалу. Намесник Епира био је полубрат Стефана Душана, Симеон Синиша, који је добио титулу деспота, а седиште његове области била је Арта, престоница ранијих епирских владара.⁴⁹

Контраудар Јована Кантакузина

Освајањем Епира и Тесалије уоквирена је граница српског царства, пошто су то последње области које је Стефан Душан освојио и које су ушле у састав његове државе. Ипак, то није значило да је српски владар у том тренутку одустао од освајачких планова ка остатку Царства. Следећи на његовом удару био је Солун који није признавао власт Јована Кантакузина. У Солуну су власт имали зилоти који су се заклањали иза заштите легитимних царских права малолетног Јована V Палеолога. Када је Јован Кантакузин сазнао да су зилоти били у сталној вези са Стефаном Душаном и да су од њега примали поклоне како би предали град, одлучио је да среди прилике у том граду. У јесен 1349. године, направио је план за интервенцију у Солуну, где су његове присталице предвођене Алексијем Метохитом полако припремале терен. План који је Јован Кантакузин саставио подразумевао је и помоћ малолетног цара Јована V. Како је

⁴⁸Епир и Тесалија су територије које је Андроник III 1337. године успео да врати под директну управу Цариграда, а које су се од првог пада Цариграда 1204. године па до тада налазиле под управом локалних династија.

⁴⁹Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 183-188; ИСН 1, 544 (С. Ћирковић – Р. Михалчић)

становништво Солуна било одано легитимној династији Палеолога, он је желео да искористи Јована V како би се обрачунао са противницима. За то му је била потребна подршка Ане Савојске, која је сматрала да је њен син превише млад за такву акцију, али је Јован Кантакузин успео да промени њено мишљење и добије њену дозволу за одлазак Јована V у Солун. Прво је из Солуна требало протерати све присталице српског владара, а након тога се надао да остали становници града неће решити да град предају српском цару док у њему борави њихов легитимни владар. Други део плана је предвиђао војну акцију против цара Стефана Душана на пролеће 1350. године.⁵⁰

Како би остварио свој план да помогне Солуну да се одбрани и не падне у руке Стефана Душана, Јован Кантакузин се обратио за помоћ свом зету султану Орхану, који му је послао у помоћ 20 000 коњаника под командом свог сина Сулејмана. Било је предвиђено да се Турци придруже Матији Кантакузину, који није могао само уз помоћ ромејске војске да се пробије до Солуна, јер су прилазе граду држали Срби. Ипак, Матија Кантакузин је морао да одустане од овог похода, из разлога што су га Турци код Хриштопоља изненада напустили и вратили се у Малу Азију преко земље бугарског цара Јована Александра, коју су при том и опљачкали.⁵¹

Како је покушај његовог сина пропао, Јован Кантакузин је донео одлуку да сам крене на запад. Пред крај лета 1350. године, испловио је из трачке тврђаве Ејона и запутио се ка Солуну, где су његове присталице почеле да потискују противнике. На скупу у Солуну, Кантакузин је оптужио зилоте да су поткупљени и да су желели да предају Србима цара Јована V, за кога су се званично борили, као и сам град. Угледне зилоте које је успео да зароби цар је повео са собом у Цариград, а остале је протерао.⁵²

Сређивање стања у Солуну било је значајно Јовану Кантакузину како би имао сигурно залеђе за почетак контраудара против Стефана Душана. Пре ове офанзиве, Јован Кантакузин је још једном обезбедио турску помоћ за борбе против српског владара. Први напад Јована Кантакузина био је усмерен ка Верији, граду који га је међу првима признао за цара и отворио му своје капије 1343. године, а одреди Стефана Душана освојили су га крајем 1345. године. У својим мемоарима Јован Кантакузин детаљно описује освајање Верије. Стефан Душан је у Верији поставио јаку војну посаду од 1500 људи који су били под заповедништвом 30 архоната и одред немачких најамника који је одавно био у његовој служби. Такође, Душан је довео више од 10 000 радника, јер је желео да изгради нова утврђења. Како су радници становали изван градских бедема у време напада Јована Кантакузина, побегли су у град да се спасавају. Јован Кантакузин је упркос

⁵⁰Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 245-246; ИСН 1, 544 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић)

⁵¹Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 247

⁵²ВИИИЈ, 489-492; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 247

јакој посади успео да уђе у град и то је приморало архонте да се са женама и децом склоне у једно утврђење града, док су се немачки најамници склонили у друго. Међутим, њихов отпор није дуго трајао. Архонти су се предали чим им је цар обећао амнестију, док су се немачки најамници предали након краћег отпора. Јован Кантакузин је био посебно милостив према њима, оставио им је оружје и коње, даровао их је сребром и дозволио им је да се врате Стефану Душану. Такође, пустио је и српске војнике да оду, као и раднике које је склонио далеко од града како их његови турски савезници не би поробили. Планирао је да пусти и заповеднике града, али они су га молили да их задржи јер су страховали да ће Стефан Душан сматрати да су прешли на страну Јована Кантакузина и предали му град. Јован Кантакузин није дозволио својим турским савезницима да улазе у град и пљачкају, али им је дозволио да пљачкају земље Стефана Душана.⁵³

Следећи на његовом удару нашао се Воден. У напад на овај град Јован Кантакузин је повео знатно већу војну силу него на Верију, зато што су му тада пришле и многе присталице из тог града. Он се надао да ће освојити град без борбе, међутим када је стигао тамо наишао је на другачију ситуацију. Локални великаши ругали су му се са бедема, и говорили су му да је и српски владар са много већом силом покушавао да их освоји шеснаест година и да му је то пошло за руком тек кад су сами решили да му приђу. Јован Кантакузин се премишљао да ли да одустане од напада на овај град, али савезници су га убедили да не одустаје и то му се на крају и исплатило. Одбрана је попустила, његови људи су око подне привукли мердевине бедемима и подметнули ватру пред главну капију и на тај начин успели да освоје Воден. Византијски цар је српске војнике пустио да оду без коња, али је задржао сву четворицу архоната који су њима заповедали, прогнао је присталице Стефана Душана из града и оставио посаду од 200 оклопника и лако наоружаних војника под заповедништвом Георгија Лизика и затим се вратио у Верију.⁵⁴

Јован Кантакузин у свом делу пише да су му се након освајања Водена, без борбе предале тврђаве и мањи градови око Верије и Водена – Старидол, Петра, Соск, Двери, Острово и Нотрија, као и градови у Тесалији – Ликостоми и Кастри. Након тога Јован Кантакузин је одморио војску, а затим се запутио ка Сервији, којом је заповедао намесник Тесалије кесар Прељуб. Прељуб није желео да остане у граду, али су га присталице наговориле да остане и супротстави се византијском цару, јер ће ако Сервија падне цела Тесалија бити изложена нападима. Прељуб није имао поверења у житеље града, па становницима града изван бедема није дозволио да уђу у град, већ им је наредио да се боре испред својих кућа, тако да су они одмах прешли на страну византијског цара

⁵³ВИИНЈ, 498-508; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 249-250

⁵⁴ВИИНЈ, 509-511; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 251

и у својим кућама су смештали његову војску. Јован Кантакузин пише да су и они у граду били на његовој страни, али да су у страху за своје жене и децу пришли Србима. Јован Кантакузин је прво опустошио околину Сервије, да би тек након тога започео општи напад на бедеме града. Трећег дана напада послао је стрелце да потисну браниоце, док су његови људи поткопавали градске бедеме. Међутим, у време најжешћих борби почеле су јаке кише, па је његова војска морала да се повуче. Због кише и хладноће Јован Кантакузин је наредио повлачење војске у Верију. Крајем 1350. године Јован Кантакузин је из Верије отишао у Солун.⁵⁵

Важно је напоменути да је током офанзиве Јована Кантакузина на Воден, Верију и Сервију цариградски патријарх Калист бацио анатему на првог српског цара и првог српског патријарха и све српске архијереје. Ово одлучење извршено је са великим закашњењем и очигледно је имало политички циљ. Требало је да подржи контраудар и да помогне византијском цару у обарању српске власти у некадашњим византијским областима.⁵⁶

Успех офанзиве Јована Кантакузина био је условљен тиме што је Стефан Душан тада био ангажован у рату на другој страни, био је у сукобу са Стјепаном II Котроманићем. У лето 1346. године, избио је рат између Србије и Босне, због Хума који је држао Стјепан II, а Стефан Душан није желео да га се одрекне. Опасност од војне интервенције према Босни је била реална, јер је наступила пауза у освајањима византисјких области Стефана Душана, а 1346. године је закључен и мир са угарским краљем Лајошем I, тако да је војска српског цара била спремна за акцију. Због тога је босански бан почетком септембра 1346. године замолио Млечане да посредују у склапању мира између Србије и Босне и у јесен исте године млетачки посланик, нотар Николина, кренуо је у Србију. Српски владар је пристао да се спор реши арбитражом, предложио је да се склопи примирје на неколико година и да се за то време обе стране уздрже од наношења међусобне штете. Ово примирје је истекло 1349. године, па је босански бан страховао од напада Стефана Душана на Хум и поново је тражио помоћ Млечана. Међутим, овај пут Млечани нису успели да реше сукоб преговорима, а крајем јесени 1349. године босанска војска је напала области српског цара у Приморју и опљачкала тамошње становништво. Млечани су прву половину 1350. године провели у покушају да преговорима спрече озбиљнији рат између српског и босанског владара у циљу заштите својих трговачких интереса. Овај пут сукоб није могао да се избегне и Стефан Душан је октобра 1350. године кренуо у поход против Босне. Како нема много података о овом сукобу у изворима, претпоставља се да је главни напад српског владара био усмерен ка Хуму, земљи око

⁵⁵ВИИНЈ, 512- 516; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 252

⁵⁶ИСН 1, 552(С. Ћирковић – Р. Михалчић)

које се спорио са босанским баном. Поход је успешно започео, Душанове чете су заузеле област Хума као и град Нови на Неретви. Његов даљи план је предвиђао да настави на север ка Трогиру и Шибенику, међутим поход је прекинуо због вести да о контраудару Јована Кантакузина у ширем залеђу Солуна. Душан је одмах прекинуо поход у Босни и кренуо ка Македонији. У Хуму је оставио малобројне посаде које нису могле да задрже ту област и босански бан ју је убрзо поново освојио.⁵⁷

Крајем 1350. године Стефан Душан је био пред Солуном, где се налазио и Јован Кантакузин. Српски владар је послао Јовану Кантакузину посланство које га је оптужило за незахвалност, јер је искористио прилику да протера посаде из тврђава, а при том је заборавио сву помоћ коју му је Стефан Душан раније пружио. Посланство је предложило да се састану и да склопе споразум и прекину рат и обнове уговор о миру. Јован Кантакузин је на састанак дошао са младим царем Јованом V.⁵⁸

Ове преговоре пред Солуном детаљно је описао Јован Кантакузин у свом делу. Он тврди да је Стефан Душан пристао да му врати све области које је освојио након смрти Андроника III, да је након тога прослављено склапање споразума на великој гозби и да је већ сутрадан требало да се изврши предаја градова. Међутим, Душан је по његовом казивању сутрадан одлучио да поништи споразум и позвао га је на рат. Вероватније од овога је да српски владар никада није ни пристао на овај споразум по коме је требало да врати Византији Епир, Тесалију и делове Македоније. Како ни један од владара у том тренутку није био сигуран у своју победу, до битке код Солуна није дошло, а Јован Кантакузин је решио да оде у Цариград док је управу над Солуном поверио Јовану V, поред кога је оставио свог таста Андроника Асена.⁵⁹

Већ почетком јануара 1351. године Стефан Душан је прешао Вардар и започео опсаду Водена који је освојио захваљујући издаји неких становника. Пошто је дошла зима, Стефан Душан се вратио у своју област и оставио је посаду у Водену. У пролеће 1351. године, настављене су офанзиве српског цара којима је поново освојио области и градове које му је Јован Кантакузин преотео у свом контраудару из прошле године.⁶⁰

⁵⁷Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 261

⁵⁸Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 262

⁵⁹ВИИНЈ, 523-540; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 268

⁶⁰ВИИНЈ, 540-543; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 269

Идеја о освајању Цариграда

Главни циљ политике Стефана Душана је било освајање Цариграда. То је још један од разлога због којих Стефан Душан вероватно није пристао на услове које му је поставио Јован Кантакузин под Солуном. За напад на Цариград му је била потребна флота коју није имао, тако да је почео да тражи савезнике. Његов посланик, Михајло Бућа, је 1350. године у Венецији тврдио да Стефан Душан поседује десет делова, тј. десет дванаестина Византијског царства и да му је намера да освоји Цариград, али да му је за то потребна њихова флота. Као надокнаду за помоћ нудио им је Епир или цариградску колонију Перу коју су држали Ђеновљани. Такође, Стефан Душан је предлагао сарадњу у решавању разних питања, као што су слобода трговине, укидање пореза, обострана војна помоћ, а тражио је и грађанство за своју породицу и себе. Српски цар се тада представљао као борац за права Јована V Палеолога, међутим Венеција није желела да се упусти у акцију против Византије, тако да је захтев за помоћ у освајању Цариграда одбијен, али су Стефан Душан, Јелена и Урош добили млетачко грађанство. Венеција је била заинтересована само да истисне Ђеновљане, о чему је у том тренутку преговарала са Јованом Кантакузином. Као разлог за одбијање Венеције да помогне Стефану Душану може се узети њихов интерес, пошто им није одговарало да власт у Цариграду преузме способан владар и јака личност од које неће тако лако моћи да добију повластице које су добијали од тадашњих господара Цариграда.⁶¹

Грађански рат између Јована Кантакузина и Јована V Палеолога

Почетком 1351. године Јован Кантакузин је напустио Солун и у њему оставио Јована V Палеолог који је био незадовољан својим положајем у Царству. У то време српски цар њему шаље писма и нуди савез против Јована Кантакузина. Тада је Јован V Палеолог и признао царску титулу Стефану Душану, иако ограничену само на Србију. Тада се преговарало и о склапању брака између Јована V и сестре српске царице Јелене. Јован Кантакузин је био обавештен о овим догађајима, и како сам није могао да оде у Солун, послао је тамо царицу-мајку Ану Савојску да покуша да раскине савез њеног сина са Стефаном Душаном и спречи уништење Царства. Ана Савојска је средином лета 1351. године стигла у Солун, где је прекорела сина и одржала ватрени говор његовим присталицама, а након тога је изашла изван зидина Солуна и састала се са српским царем кога је убедила да се повуче, чиме је остварила значајан дипломатски успех.⁶²

⁶¹ИСН 1, 551 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 192

⁶²ВИИНЈ, 280-283, 546-551; ИСН 1553 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић); Никол, *Племкиње*, 149

Иако је одустао од савеза са српским царем Јован V Палеолог је и даље био незадовољан својим положајем у Царству и тражио је од Јована Кантакузина да му уступи град Енос и неке тврђаве на трачкој Халкидики, који су били делови апанаже Матије Кантакузина коју је он добио 1347. године. Јована Кантакузина је такав став чудно, јер је намеравао да му преда власт, као што је обећао његовој мајци када ју је послао у Солун да спречи рат. Јован V је почетком 1352. године напустио Солун и запутио се у Цариград, док је у Солуну остала Ана Савојска. Почетком фебруара 1352. године стигао је у Цариград, а Јован Кантакузин је намеравао да у престоницу доведе и свог сина Матију како би се договорили око поделе територија у Тракији. Како се Матија није појавио у Цариграду, Јован Кантакузин је морао да испуни захтеве Јована V и уступио му је поседе у Тракији са градовима Еносом и Дидимотиком. Почетком марта 1352. године, млади цар је напустио престоницу и отишао да преузме поменуте градове.⁶³

Јован V је гајио велику нетрпељивост према Матији Кантакузину, чија је област била поред његове и у лето 1352. године је тражио савезнике за борбу против њега. Упутио је посланство Орхановом сину Сулејману, који су му носили дарове и писма. Сулејман их је примио благонаклоно и узвратио дарове, али у том тренутку није био спреман да се бори на страни Јована V. Упркос томе што није обезбедио помоћ Османлија, Јован V је са одредом турских најамника кренуо против Матије Кантакузина коме је седиште било у Једрену. Како су му становници града били наклоњени, Јован V је успео да освоји већи део града док су се одреди Матије Кантакузина склонили у утврђење, одакле је он послао у Цариград позив за помоћ. Јован Кантакузин је на те вести одмах кренуо ка Једрену, а са собом је осим ромејских чета водио и чете Турака и Каталонаца. Брза акција Јована Кантакузина приморала је младог цара да се повуче у Дидимотику. Јован Кантакузин је са својим четама пустошио градове који су припадали младом цару, али га није напао директно у Дидимотици.⁶⁴

Јован V је из Дидимотике предузимао нападе на области Јована Кантакузина и упоредо тражио савезнике за борбу против њега. Обратио се за помоћ Стефану Душану који је пристао да му помогне ако за таоца у Србију пошаље свог млађег брата Михаила. Када је Михаило стигао у Србију, Душан је послао одред од 7000 коњаника Јовану V, под командом казнаца Бориловића. Јован V је тражио и добио помоћ од бугарског цара Јована Александра.⁶⁵

Убрзо се одиграла битка код Дидимотике, у којој су учествовали Турци на страни Јована Кантакузина и Срби и Бугари на страни Јована V. Бројнији и јачи у овом окршају били су Турци,

⁶³ Острогорски, *Историја*, 492; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 286

⁶⁴ Острогорски, *Историја*, 492; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 287-288

⁶⁵ Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 288-289

највећи број Срба које је Душан послао су погинули, део је био заробљен, а казнац Бориловић је са малим бројем људи успео да се спасе. Ово је био последњи окршај Срба са Турцима који се може сврстати у акције српског цара предузете у оквиру савезничких обавеза према Јовану V.⁶⁶

Исте године када се одиграла битка код Дидимотике, Турци су заузели и први посед на Балканском полуострву. Била је то тврђава Цимпе, у којој је Сулејман населио своје ратнике што је био јасан показатељ његових даљих освајачких планова. Занимљиво је да је Јован Кантакузин ово одобрио у жељи да му они буду ближи уколико му затреба њихова помоћ против Јована V. Следећи посед Турака на Балкану било је Галипоље, које је Сулејман освојио 1354. године након разорног земљотреса. Турско запоседање Галипоља унело је велики немир међу Ромеје, а овај догађај је угрозио углед и популарност Јована Кантакузина, који је покушао да убеди Орхана да напусти Галипоље, али није у томе успео.⁶⁷

Након победе његових савезника Јован Кантакузин је донео одлуку да прогласи свог сина и наследника за цара и да легитимног владара из династије Палеолог уклони. Матија Кантакузин је 1353. године проглашен за цара и савладара, а име Јована V је избачено из званичних акламација и молитви. Када се патријарх Калист томе успротивио, синод га је, по вољи Јована Кантакузина, сменио и довео на његово место Филотеја који је 1354. године крунисао Матију за цара. Ипак његов тријумф није био дугог века, захваљујући Турском освајању Галипоља његов углед је опао, његов положај је био неодржив и ситуација је била зрела за преврат. Јован V је ступио у везу са непријатељима Јована Кантакузина Ђеновљанима који су му пружили подршку. Уз помоћ ђеновљанског гусара Франческа Гатилузија, Јован V је новембра 1354. ушао у Цариград и приморао Јована Кантакузина да напусти престо. Кантакузин се замонашио и као монах Јоасаф поживео још тридесет година.⁶⁸

Односи са Османлијама и последње године живота цара Стефана Душана

Први сукоб српских одреда са турским одиграо се 1344. године код Стефанијане. Срби су тада доживели пораз, међутим Душан се тада није озбиљније посветио турској опасности пошто је био заузет освајањима византијских области. Међутим, постоје подаци да је касније покушао да склопи савез са Османлијама. Нићифор Григора преноси да је 1351. године српски цар упутио посланство Орхану, нудећи своју ћерку за жену неком од његових синова. Орхан је прихватио ту

⁶⁶ВИИНЈ, 286-287 552-555; Острогорски, *Историја*, 492; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 290-291

⁶⁷Острогорски, *Историја*, 493; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 292; ИСН 1, 553(С. Ћирковић – Р. Михаљчић)

⁶⁸Острогорски, *Историја*, 493-494, Никол, *Племкиње*, 150

понуду и упутио је своје изасланике на двор Стефана Душана. Турски поклицари упали су у заседу коју им је поставио деспот Нићифор II Анђео, зет Јована Кантакузина, који је запленио турске поклоне, неке посланике заробио, а неке убио и на тај начин прекинуо тек успостављене везе српског цара и Османлија.⁶⁹

Након пораза код Дидимотике 1352. године, и турских освајања тврђава Цимпе и Галипоља, српски цар је постао светан какву опасност представљају Турци и почео је да тражи савезнике против њих. Идеја српског цара била је да покуша да уједини снаге хришћанског света за борбу против неверника, која би се водила уз благослов папске курије. Стефан Душан се обратио папи Иноћентију VI са жељом да га овај именује за врховног заповедника у борби против Османлија.⁷⁰

Постоје подаци да је Стефан Душан и пре 1354. године покушао да успостави сарадњу са папском куријом и да је тај покушај начињен недуго након његовог крунисања за цара. Тадашњи мотив је вероватно био повећање територије српске државе у којој се сада нашло много више католика него што је било до тада. Ипак 1354. године Стефана Душан је у Авињон послао дворског судију Божицара, Грка Нестонга и Котронанина Дамјана, који су носили царско писмо папи у коме је писало да је Стефан Душан спреман да склопи Унију ако га папа прогласи за вођу хришћанске војске која ће кренути против Турака. Папа је на ово посланство одговорио својим које је стигло у Србију маја 1355. године са писмима за цара Душана, царицу Јелену, краља Уроша, патријарха и друге истакнуте личности, а предводио га је Француз Петар Тома⁷¹.

Сукоб са Турцима није био једини разлог за почетак Душанових преговора са папом. У ово време он је био у сукобу са угарским краљем и надао се да ће приближавањем папској курији успети да промени политику и став Лајоша I (1342-1382). Одмах након смене на престолу у Угарској, дошло је до трзавица на граници са Србијом. Већ 1343. године, српске чете су пустошиле пограничне крајеве Угарске, да би се наредних година ратовање пренело на територију Србије где су Угари запосели неке тврђаве. Ипак, на лето 1346. године, склопљен је мир између Србије и Угарске који ће трајати до 1353. године када ће Лајош I први започети нови поход, који је имао карактер крсташког рата. Две државе ће бити у рату до маја 1355. године када је опет склопљен мир. Такође преговори са папом нису успели, вероватно зато што је престао сукоб са Угарском, па је један од разлога за започињање преговора престао да постоји.⁷²

Последњих месеци живота, војска Стефана Душана се војно ангажовала у Далмацији.

⁶⁹ВИИНЈ, 278-280; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 278

⁷⁰ИСН 1, 554 (С. Ћирковић – Р. Михаљчић)

⁷¹ИСН 1, 554-555(С. Ћирковић – Р. Михаљчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*,301

⁷²Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*,301

Градове Клис и Скрадин држала је Јелена Шубић, сестра српског цара и удовица Младена Шубића. Те градове је почео да угрожава Лудвиг I, а интересовање за њих су показали и Млечани. Јелена Шубић је тражила помоћ српског цара, који јој је посало војне одреде које су предводили витез Палман и Ђураш Илијић. Ипак, војска Стефана Душан није дуго остала у градовима Јелене Шубић. Ђураш Илијић је 10. јануара 1356. године предао Скрадин Млечанима, пошто није могао да се одржи. На тај начин је поступио по наређењу које је добио од цара Стефана Душана и није ни слутио да је цар у међувремену 20. децембра 1355. умро, а његови последњи дани и околности под којима је умро потпуно су непознати.⁷³

⁷³ИСН 1,556 (С. Ђирковић – Р. Михаљчић)

Законодавство цара Стефана Душана

Стефан Душан је од свог крунисања 1346. године следио царску идеологију и примере правоверних хришћанских царева, владарски церемонијал и обичаје који су били на снази у Византијском царству, јер је по узору на Византијско царство градио своје. Његова законодавна делатност почивала је на двоструким побудама: идеолошким и практичним. Идеолошки, Стефан Душан је желео да истакне свој највиши положај у владарској хијерархији, прихватајући улогу врховног законодавца и судије. Практични разлози за доношење законика били су неуједначене правне традиције и прописи у различитим деловима земље.⁷⁴

Душанов законик, проглашен је на државном сабору у Скопљу, на Спасовдан, 21. маја 1349. године. У присуству владарева породице, патријарха Јоаникија, црквених великодостојника и властеле проглашен је *Законик*, тачније први део кодекса цара Душана, његових првих 135 чланова. Други део *Законика*, до 201. члана, донет је у облику новела и кодификован је на државном сабору у Серу 1354. године.⁷⁵

Схватања о правној унификацији као једном од циљева *Законика* и о његовој примени како у српским земљама тако и у новоосвојеним византијским областима нису исправна. Не постоји ни један доказ да је *Законик* примењиван у Романији ни за време живота цара Стефана Душана нити након његове смрти. Такође није пронађен нити један примерак законика на грчком језику, што би се очекивало ако је законик примењиван на византијском правном и језичком подручју. Сведочанства о суђењима у византијским градовима након освајања Стефана Душана показују да није дошло до промене у примени закона и судском поступку. Стефан Душан је настојао да што мање мења затечени правни ред. Душаново законодавство може да се посматра као правна унификација само у смеру од Византије према Србији. Тачније читав правни систем Душанове државе требало је да почива на идеологији и нормама римско-византијског права, а Душаново законодавство је требало да такву замисао оствари у старим српским земљама.⁷⁶

Чланови *Душановог законика* се баве проблемима државног, кривичног и процесног права. Одсуство одредаба грађанског права није показатељ да су ова питања решавана по нормама обичајног поступка, нити да за њима није било потребе. Грађанско право било је регулисано писаним законима сабраним још за време првог архиепископа Саве Немањића у српском преводу

⁷⁴ИСН 1, 558 (Д. Богранивић); *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 13

⁷⁵ИСН 1, 557 (Д. Богранивић); *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 14

⁷⁶ *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 15-16; Н. Радојчић, *Душанов законик и византијско право* Зборник у част шесте стогодишњице *Законика* цара Душана, Београд 1951, 45-77

и редакцији *Номоканона*. Нарочито су значајни *Закон градски*, превод *Прохирона* цара Василија I и избор из *Јустинијанових новела*. Поред *Номоканона* или *Законоправила*, на старосрпски језик је у време Стефана Душана преведен још један номоканонски зборник, који је 1335. године саставио солунски монах Матија Властар. *Синтагма Матије Властара* садржи углавном исту грађу као *Номоканон*, али је сређивао према словима грчког алфабета, тако да су одређена правна питања поређана према почетном слову. Синтагми су у Душановој кодификацији додата *Правила Јована Посника*, цариградског патријарха (582-595). У време Стефана Душана су преведена и прилагођена још два правна зборника *Скраћена синтагма Матије Властара* и *Јустинијанов закон*. *Скраћена синтагма* је номоканонски зборник настао избором, редиговањем и новом систематизацијом правних правила из српског превода пуне верзије *Синтагме*, па је остала једва трећина првобитног текста. За разлику од *Пуне синтагме* у *Скраћеној синтагми* превагу су однели световни закони, а одредбе које су промовисале супрематију византијског цара и васељенског патријарха су избачене. *Јустинијанов закон* представља правну компилацију створену превођењем прописа из различитих византијских правних зборника, посебно из области аграрног права.⁷⁷

⁷⁷ИСН 1, 557-560(Д. Богдановић); Н. Радојчић, *Душанов законик и византијско право*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 45-77; *Душанов законик*, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010, 19-21

Закључак

Српска држава је за време владавине свог првог цара Стефана Душана доживела врхунац. Стефан Душан је наставио стопама свог деде краља Милутина и своје освајачке ратове је водио према југу на простору Византијског царства. Освајањем Сера 1345. године решио је да се прогласи за цара, што је и учинио у Скопљу на Ускрс 1346. године. Стефан Душан не би могао да постигне ове успехе да у том тренутку у Србији властела и владар нису били спремни да воде исту политику, тачније властела која му је помогла да дође на престо након преврата и збацивања Стефана Дечанског са престола није ништа мање ни очекивала, него да се одмах крене у освајачке ратове.

Царство, ка коме су били усмерени напади краља и цара Стефана Душана, налазило се у кризи. Грађански рат између два цара Андроника II и Андроника III, отворио је епоху грађанских ратова који су додатно слабили Царство и пружили прилику Стефану Душану да се умеша у унутрашње проблеме Царства и притом осваја његове велике делове. Следећи грађански рат у Царству је избио након смрти Андроника III. Тада се Јован Кантакузин борио против регентства малолетном Јовану V, а обе стране у овом рату тражиле су помоћ српског владара који је искористио прилику да као савезник Јована Кантакузина осваја делове Царства и да се прогласи за цара.

Како је своје царство градио на византијској идеологији, Стефан Душан је следио и правила и обичаје који су постојали у Византији, тако да се у његово време убрзано наставља византинизација која је започела у време краља Милутина. Једно од основних права и обавеза царева било је доношење законика, што је Стефан Душан и учинио 1349. године у Скопљу. Такође, у државну управу све више почињу да продиру византијске титуле и звања. Постоје назнаке да његов план није био да буде само цар Срба, већ универзални цар, међутим тај план никада није остварен.

После освајања Епира и Тесалије, цар Душан више није имао великих освајачких подухвата ка Византији, већ се трудио да одржи освојено. Након битке код Дидимотике постао је свестан турске опасности и покушао је да организује хришћански савез за рат против њих, али то му није пошло за руком због изненадне смрти.

Библиографија

Извори:

Византијски извори за историју народа Југославије, том 6, Београд 1986.

Данилови настављачи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989.

А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

Литература:

Историја српског народа I, Београд 1981.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1951.

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 79-86.

Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд 1975, 125-137.

Р. Радић, *Сфранцес Палеолог – просопографска белешка*, Зборник радова византолошког института, књ. 29-30, Београд 1991, 193-204.

С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, Зборник радова византолошког института, књ. 29-30, Београд 1991, 205-212.

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар: 1331-1355*, Београд 2005.

Д. Никол, *Византијске племкиње. Десет портрета 1250-1500*, Београд 2010.

М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законика цара Душана, Београд 1951, 87-118.

Н. Радојчић, *Душанов законик и византијско право*, Зборник у част шесте стогодишњице, Законика цара Душана, Београд 1951, 45-77;

Душанов законик, прир. Ћ. Бубало, Београд 2010, 19-21

Љ. Максимовић, *Србија и идеја универзалног царства*, Зборник радова византолошког института, књ. 44-2, Београд 2007, 371-380